

GİRİT GÖÇMENLERİ (1821-1924)

*Süleyman BEYOĞLU**

ÖZET

Girit Adası 1699'da Osmanlı Devleti idaresine girdi. Fetihten sonra Girit'e Türkler iskân edildiler. 1821 Yunan isyanından sonra adada yüzyıldır devam eden huzur bozuldu. Büyük devletlerin de müdahaleleriyle muhtariyet kazanan Girit'ten Rumların saldırısı sonucu Türkler genellikle Anadolu'ya göç etmek zorunda kaldılar. Bu göç hareketi 1924 yılına kadar devam etti. Girit Türkleri Anadolu'da çeşitli şehirlere iskân edildiler.

Anahtar Kelimeler

Girit, Osmanlı, Türkler, Rumlar, göçmenler, Aydın, Halep, Bingazi, İstanbul

Doğu Akdeniz'de Kıbrıs'tan sonra en büyük ada olan Girit, 1699'da Osmanlı hakimiyetine girdi¹. Osmanlı Devleti yönettiği her bölgede uyguladığı adaletli ve hoşgörülü idare tarzını Girit'te de icra etti. Mora ihtilali başlangıcına kadar Osmanlı hakimiyeti altında geçen zaman zarfında Girit'te gözlenen sükûnet devresi, özenli iç politikaya rağmen devam edemedi. 1821 yılında başlayan bu ilk isyanın bastırılması için II. Mahmud Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'yı görevlendirmiş ve isyan bastırılmıştır. 1830'da Yunan Devleti kurulunca, Girit Rumları adanın bu devlete bağlanması için yeniden ayaklandılar. Bu ayaklanma Mehmed Ali Paşa tarafından bastırıldı. Mehmed Ali Paşa 15 Temmuz 1840 tarihli Londra Antlaşmasından sonra Girit'i boşaltmıştır. Boşaltmanın ardından çıkan ayaklanma 1841

* Doç. Dr. M.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Girit'in fethi ve Osmanlı idaresi hakkında geniş bilgi için bkz. Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Adada Osmanlı İdaresinin Tesisi (1645-1670)*, M. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1997.

yılıının ilk aylarında Osmanlı Devleti tarafından bastırıldı². Bu arada yeni kurulmuş olan Yunan Devleti de Girit'teki Rumları isyana teşvik etmekte ve asilere her türlü yardımı yapmaktaydı. 10 Ağustos 1839'da Yunanistan, koruyucusu olan İngiltere, Fransa ve Rusya'dan Girit'in kendisine verilmesini istedi. Rumların bulunduğu Adalar Denizi'ndeki [Ege] bütün adaları ele geçirerek büyük bir Yunanistan kurmak isteyen Yunanlılar, Girit'i de Osmanlı Devleti'nden koparmak için tekrar harekete geçmişlerdi. Adaya gönderilen papaz ve öğretmenler Rum halkını isyana teşvik ettiler ve böylece 1866 Ağustos'unda Girit ilk defa geniş ölçüde bir ayaklanmaya sahne oldu. Ada Rumları geçici bir hükûmet kurarak, Girit'in Yunanistan'a ilhak edildiğini ilân ettiler. Osmanlı Devleti buna şiddetle karşı çıkarak, Girit sorununa karışan Fransa, Rusya, Prusya ve İtalya'nın baskı ve isteklerine engel olmaya çalıştı. Ancak Avrupa devletlerinin baskıları sonucunda 12 Eylül 1867'de Girit'te genel af ilan etmeye razı oldu ve adada ıslahat yapacağını ilan etti. Bu şartlar altında Sadrazam Âli Paşa, 6 Ekim 1867'de Girit'e vardı. Sadrazamın açıkladığı ıslahat programına göre; vergiler önemli ölçüde azaltılacak, valinin yanında biri Müslüman, diğeri Hıristiyan olmak üzere iki danışman bulunacak, yerel ve genel meclisler kurulacak, bunların üyeleri Müslüman ve Hıristiyanlardan seçilecek, ada gerektiği kadar sancaklara ayrılarak, adada resmî yazışmalar Türkçe ve Rumca olmak üzere iki dilde yapılacaktır. Böylece kısa bir süre de olsa adaya sükûnet geri geldi³. Kısmen özerklik kazanmış olan Girit Rumları, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında, Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü zor durumdan yararlanmak amacıyla, Yunanistan'dan yardım alarak yeniden ayaklandılar. Rusya, Ayastefanos Antlaşması'na Girit adasında ıslahat yapılmasını ve uygulanmasını isteyen bir madde koyarak Girit meselesinin devletlerarası bir nitelik kazanmasına sebep oldu. İngiltere ise Rusya'nın adaya tek taraflı olarak müdahalesini önlemek üzere, meseleyi Berlin Konferansı'na getirdi.

² Osmanlı idaresindeki Giritliler'in durumu için bkz. Cemal Tukin, "Girit", *İslam Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1945, s. 794-797.

³ Kenneth Bourne, "İngiltere ve Girit İsyanı(1866-1869)", çev. Yuluğ Tekin Kurat, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü Tarih Araştırmaları Dergisi*, III(Ankara 1964), s. 266-268.

Kongre, Berlin Antlaşmasının 23. maddesine; Girit'te 1868 nizâmnamesi esaslarına göre ıslahat yapılmasını ve Osmanlı Devleti'nin bu konuda Avrupa devletlerine bilgi vermesi kaydını koydu. Bu madde Osmanlı Devleti'nin Girit üzerindeki hakimiyetini biraz daha kaybetmesine yol açtı. Osmanlı Devleti tarafından ıslahat yapmak üzere Girit'e gönderilen Gazi Ahmed Muhtar Paşa ile Rumlar arasında, konsolosların kontrolü altında Halepa mevkiinde müzakereler yapılarak, 23 Ekim 1878'de Halepa Mukavelesi imzalandı. Halepa Mukavenamesi'yle verilen yeni haklar ve getirilen düzenlemeler, Rum halkının adanın yönetiminde daha etkili olmasını sağlamıştır. Girit Rumları 1888 yılında Halepa Mukavenamesi'nin iyi uygulanmadığını ileri sürerek yeniden ayaklandılar ve adanın Yunanistan'a bağlanmasına karşı çıkan Müslümanlara saldırmaya başladılar. Bunun üzerine Babıâli, Girit'e asker göndererek isyanı bastırdı. Bütün çabalara rağmen, Hanya, Kandiye ve Resmo'da olaylar tamamen önlenemedi. Megali İdea peşinde koşan Rumlar çeteler kurarak Müslümanlara saldırmaya devam ettiler. Kırsal kesimde güvenliği kalmayan Müslümanlar, sahillerdeki kasaba ve limanlarda toplanmaya başladılar. Rumların Türklere vahşice uyguladıkları terör hareketi, karşı hareketi doğurarak Girit'li Türk Müslümanları teşkilatlanmaya zorladı. Türk çeteleri de Rumlara karşı var olma mücadelesi vermeye başladılar. Müslümanların bu hareketi Hıristiyan devletleri Rumlar lehinde harekete geçirdi. Fransa ve İtalya ada sularına gönderdikleri savaş gemileriyle Girit olaylarına müdahale etme girişimlerinde bulunurken, bu davranış diğer devletlerce de benimsendi. Avrupalı devletler müdahale etmeden adadaki olayları bastırmak isteyen II. Abdülhamid, buraya 16 tabur asker gönderdi⁴.

14 Şubat 1897'de Albay Timalen Vasos kumandasında bir Yunan birliği Yunan kralı adına işgal için Girit'e çıktı. Vasos, iki gün sonra adanın Yunanistan'a ilhak edildiğini bildiren bir beyannâme yayınladı. Yunan Başbakan Deliyanis de Yunan meclisinde Girit'in Yunanistan'a ait oldu-

⁴ Erdoğan Yeğen, "XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Girit Olayları ve Osmanlı-Yunan ve Büyük Devletlerin İlişkileri", *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri*, Üçüncü Askerî Tarih Semineri, Ankara 1986, s. 281-288.

ğunu resmen açıklamıştı. Osmanlı Devleti, işgali şiddetle protesto etti. İngiltere, Rusya, Fransa ve İtalya 2 Mart 1897'de Yunanistan'a müşterek bir nota vererek altı gün içinde Girit'ten askerlerini çekmesini istedi. Yunan hükûmeti, gemilerden bir kısmını çekti ise de Rumları, Türklerin fanatizmine terk edemeyeceğini ileri sürerek, adadan askerlerini çekmeyeceğini açıkladı. Bunun üzerine büyük devletler, 21 Mart'ta Girit'i kuşatarak Girit'te özerk bir yönetim kurulduğunu bildirdiler. Ertesi gün adaya asker çıkararak geçici olarak işgal ettiler. Büyük devletlerin Girit'i ele geçirmeleri Yunan kamuoyunda büyük tepkiye yol açtı. Yunan hükûmeti ve kamuoyu Osmanlı Devleti'ne savaş açılmasını istemeye başladılar. Yunanlılar, Balkanlar'da Rumları ayaklandırmaya çalıştılar. Yunan subaylarının emrindeki çeteler, Osmanlı sınırlarına tecavüze başladılar, hatta 9-10 Nisan 1897'de Kalabaka'da Osmanlı sınırını on beş kilometre geçtiler. Yunan sınır saldırılarının devamı üzerine Yıldız Sarayı'nda toplanan meclis savaşa karar verdi. Türk-Yunan savaşı fiilen 18 Nisan'da başladı. Ethem Paşa komutasındaki Osmanlı Ordusu, Yunanlıları yenilgiye uğratarak Yenişehir ve Tırhala'yı ele geçirerek geri çekilmeye mecbur bıraktı. 15-17 Mayıs 1897'de Dömeke'de yapılan muharebede Yunanlılar ağır bir mağlubiyete uğradılar. Yunanlıların ağır yenilgi almasını çıkarlarına aykırı bulan Avrupalı devletler, savaşı bitirebilmek için Osmanlı Devleti'ne müdahale etmeye başladılar. Avrupalı devletler ve Rusya'nın baskısıyla 3 Haziran 1897'de toplanan İstanbul Konferansı'na Osmanlı Devleti ile Yunanistan adına hareket eden Almanya, Avusturya, Fransa, İngiltere, Rusya ve İtalya'nın İstanbul elçileri katıldılar. Dört ay süren görüşmelerden sonra Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında 4 Aralık 1897'de Teselya sınırındaki bazı küçük düzenlemeler ve savaş tazminatı karşılığında on altı maddelik İstanbul Antlaşması imzalandı. Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlerin baskısıyla savaş meydanında göstermiş olduğu büyük başarıdan yararlanamamıştır.

Türk-Yunan Savaşı Girit meselesi yüzünden çıkmış olmasına rağmen antlaşmada bundan söz edilmemişti. Barış antlaşmasının hemen ardından 18 Aralık 1897'de büyük devletler, Girit'in özerkliğini ilan ettiler. Buna göre, Girit adası Osmanlı Devleti hakimiyetinde tarafsız ve muhtariyete

sahip bir eyalet oluyordu. Türklerin can güvenliği ve mal emniyeti temin olunduktan sonra Türk askeri adadan çekilecekti. Girit idaresi, Osmanlı Devleti hazinesine yıllık maktu bir vergi ödeyecekti. Bu sıralarda adanın dağlık bölgelerinde Türk ve Rum halkları arasında çatışmalar devam ediyordu. Osmanlı hükûmeti adaya eski Sadrazamlardan Cevad Paşa'yı göndererek duruma hakim olmaya çalıştı. Cevad Paşa'nın varlığı Türklerin moralini yükselttiğinden kırsal bölgelerde Rum baskısına dayanamayarak Kandiye'ye sığınan Türklerle, şehrin Türk unsuru birleşerek Rumlara karşı koydular. Çıkan olaylarda İngiliz Konsolosu da öldürüldü. İngiliz Amirali şehrin Osmanlı komutanından, silah kullananların kendisine teslimini istedi. Evler aranarak birçok kişi tevkif edilip İngiliz gemilerinde hapsedildi. 4 Ekim 1898'de adayı işgal eden büyük devletlerin Girit'deki karışıklıklardan, Osmanlı yönetimini sorumlu tutan ortak notası Fransız elçisi tarafından Babıâli'ye verildi. Osmanlı Devleti egemenlik haklarına ters düşen bu notayı reddetti. Fakat baskılara dayanamayarak 19 Ekim 1898'den itibaren adadaki askerlerini geri çekmeye başladı. Böylece Girit fiilen İngiliz, Fransız, Rus ve İtalyanların hakimiyetine geçmiş oluyordu. Ada'da sözde Osmanlı egemenliğinde özerk bir yönetim kurularak başına da vali olarak Yunan Prensi Yorgi getirildi. Osmanlı Devleti 21 Aralık 1898'de Girit Genel Valisi'ni atamak zorunda kaldı.⁵

Girit Müslümanları hem baskı altında tutuluyor hem de İslam mektepleri yakılıyordu. Girit Rumları tarafından yapılan zulümlerden bunananlar ev, eşya ve arazilerini terk ederek Kandiye'ye iltica ediyordu. Müslümanlardan 40.000 kadarı iki seneden beri bu şehirde çok zor bir durumda yaşıyorlardı. Terk ettikleri evler taş üstünde taş kalmayacak bir şekilde Hıristiyanlar tarafından tahrip edilmiş, zeytin ağaçlarının büyük bir kısmı kesilerek yakılmıştı. Bütün bunların yanında Kandiye'ye göç esnasında binden fazla Müslüman, Hıristiyanlar tarafından katledilmişti. Müslümanların içinde buldukları bu durum ahali tarafından defalarca büyük devletlerin hariciye nazırlarına ve konsoloslarına bildirildiği halde Müslü-

⁵ *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi*, I, Ankara 1995, s. 17-30.

manların yararına olabilecek hiçbir teşebbüste bulunulmamıştı. Müslümanlar tarafından adada kurulan vakıf müesseselerine karşı hoyratça hareket eden Rumlar, Kandıye'deki Hünkâr camii bahçesinde, kanun ve teâmüle aykırı olarak müze inşaatı başlatmışlardı.⁶

Anlatılan siyasî gelişmeler sonucu adada güvenliği kalmayan Müslüman Türkler yavaş yavaş Anadolu'ya hicrete başladılar. 1898 sonlarına kadar İzmir'e gelen 3.000'i aşkın nüfusun bir kısmı kendi istekleriyle Aydın vilayeti kazalarına yerleştirildiler. Geri kalanlar ise İzmir'de bazı sanat kolalarında iş tutmuşlardı. Girit göçmenlerinin acizleri halkın yardımıyla geçiyorlardı. Bu arada hükûmet, göç edeceklerin rahat edecekleri, sıkıntılarını hafifletecekleri surette köyler inşa etmek üzere Fırat Nehri kıyılarında havası hoş, arazisi verimli yerler bulmaya çalışıyordu⁷. Hükûmet Giritli göçmenlerin, kesin iskân edilene kadar İzmir'de kalmalarını istiyordu. Mesela Babil adlı vapurla Çanakkale'ye gelen 52 Giritli göçmen İstanbul'a gitmek istiyorlardı. Buraya gelmeleri uygun görülmeyen Giritlilerin İzmir'e geri gönderildikleri belgelerden anlaşılmaktadır. Ayrıca Biga Mutasarrıflığı, Aydın Vilayeti ve İdare-i Mahsusa, göçmenleri İstanbul'a getirmemeleri konusunda 13 Aralık 1898'de uyarıldı⁸. Girit göçmenlerinin muhtaç ve hastaları için Temmuz 1896-Mart 1897 tarihleri arasında Girit'teki askeriye tarafından ilaç ve tıbbi alet bedeli olarak 6295 kuruş, 30 para harcandı. Göçmenlere yardım amacıyla 1897 Martı'nda iane komisyonu kuruldu. Komisyon topladığı ianelerle Girit Müslümanlarına yardım ediyordu. Ancak, yardım toplama işi yeterli olmuyordu. Çünkü Maarif-i Umumiye Nazırı Zühtü Bey, iane komisyonunun 1898 Kasımında Girit'e gönderilecek 6400 çuval un ile bazı ilaçların nakliye ve sigortasını dahi ödeyemeyecek durumda olduğunu vurguluyordu⁹. İngiltere'de yayınlanan Times Gazetesi Girit'te Müslümanların son derece zor durumda olduğunu vurgulayarak, İngiltere hükûmetine başvurduklarını haber veriyordu. Girit Müslümanla-

⁶ *Aynı eser*, s. 230-233

⁷ BOA, *İrade, Girit* nr. 1343.

⁸ BOA, *İrade, Girit* nr. 1346.

⁹ BOA, *İrade, Girit* nr. 1354.

rının, başka devletlere muhtaç olmasını arzu etmeyen hükûmet, iskân yeri olarak düşünülen Fırat Nehri bölgesine telefât vermeden ve zorluklara düşürülmeden nakil ile iskânlarını kararlaştırdı.

Göçmenlerin iskân ve iaşeleri için gereken kaynak, fevkalade olarak bastırılacak pul hasılatıyla sağlanacaktı. Buna Duyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin karşı çıkmayacağı düşünülüyordu. Pul hasılatı iyi korunacak, harcamalarında suistimal yapılmayacaktı. Yardım pulu bedeli 10-15 para kıymetinde cüzi tutulacaktı. Pul bedeli, şikâyete yol açmaması için ekmek ve benzeri şeylerden alınmayacak, tütünden, şekerden, beş kıyyeden fazla et alandan, meyveden, arabacıardan, Galata Köprüsü'nden geçecek büyük arabaların ücretlerinden, mavna ve sair deniz vasıtalarından alınacaktı. Şirket-i Hayriye biletlerine de zam yapılacaktı. Bu konu Meclis-i Vükela'da görüşülerek, Şehremaneti'nde bir komisyon kurulacaktı. Muamelaatın gereğince yapılması, ele geçecek paranın ziyan edilmeden harcanmasını gerektiriyordu. Başlangıçta 3.000 liralık iane bileti basılarak bu, sermaye yapılacaktı. Bu biletlerin tamamen harcanmasından sonra gerekirse o kadar daha basılarak dağıtılacaktı. Anadolu'nun iskâna elverişli yerleri olarak Sivas, Trabzon, Ankara, Mamûretü'l-aziz (Elazığ), Bitlis, Erzurum, Van'da boş araziler tespit edildi. Şehremaneti'nce oluşturulan komisyon hem yardım hem de iskân işlerine bakacaktı. Gerekirse bu komisyonda Erkân-ı Harbiye subayları da bulunacaktı. Padişahın emrine göre komisyon yalnızca Girit muhacirlerinin değil, Bosna ve diğer yerlerden gelen ahalinin de nakil ve iskânlarına bakacaktı. Bu suretle Osmanlı topraklarında Müslüman nüfusun "terfih ve teksîri" sebeplerinin sağlanması öngörülmüştür (20 Aralık 1898)¹⁰.

Aydın Vilayeti'ne gelen Girit göçmenleri arasında 950'den fazla korunmaya muhtaç çocuk ve dul bulunmaktaydı. Bu sıralarda göçmen iskânı memuriyetiyle İzmir'de bulunan padişahın yaveri Ferik Şakir Paşa'nın bunlara dair bir talimat müsveddesi hazırladığı görülmektedir. 26 Şubat

¹⁰ BOA, *İrade*, Girit nr. 1356; Nedim İpek, "Balkanlar, Girit ve Kafkaslar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler ve Göçmen İskan Birimlerinin Kuruluşu (1879-1912)" *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 1 (İsparta 1995), s. 203-204

1899 tarihli talimatnâmeye göre, Aydın Vilayeti'ne gelen Giritli Müslüman dul kadın ve yetim kızların korunması için İzmir'de kurulan Sevk-i Muhacirîn Komisyonu tarafından bunların kimlik ve sûretleri tespit edilecekti. 14 yaşından büyük olan bakirelerle, evlenmeye uygun dul kadınlar kendileri gibi Girit muhacirleriyle veya başka erkeklerle evlendirileceklerdi. Bu yaştan daha küçük kızlar ise evlatlık olarak ailelere verilecekti. Evlenmeye yaş ve halleri uygun olmayanlardan çalışabilecekler, Müslüman ailelerine hizmetçi olarak dağıtılacaklardı. Hizmetçilik edemeyecek kadınların göçmenlere ayrılmış iane pulu bedeli ile iâşe ve barınmaları sağlanacaktı. Bekleri evlatlık edinenlere çocuk başına aylık 30 kuruştan 50 kuruşa kadar maaş yardımı yapılacaktı. Erkek çocuklar ise yatılı okullara kaydedileceklerdi. Evlatlık verilenlerin durumu İstanbul'da Şehremaneti'nce, vilayetlerde ise mülkî memurlarca takip edilecekti. Evlendirilecek kızların çeyiz ve diğer masrafları Muhacirîn Komisyonu'nca karşılanacaktı. Yetim ve dulların hepsinin İzmir'de yerleştirilmesi mümkün olmazsa diğer vilayetlere sevk edileceklerdi. Sevkleri sırasında yanlarında mutemet adamlar bulunacak, yol masrafları karşılanacak ve iskânları temin edilecekti¹¹. Girit'ten Müslüman göçü artarak devam etti. Devlet bir yandan göçmenleri iskân ve iâşe etmeye çalışıyor, diğer yandan yeni gelenlere iskâna elverişli alanlar arıyordu. Yer seçiminde çok hızlı davranılması göçmenlerin mağduriyetini azaltacaktı. Girit göçmenlerine iskân sahası olarak Trablusgarb'taki Bingazi ve Derne arasındaki zeytinlik arazinin de tahsis edildiği bilinmektedir. Cezair-i Bahr-ı Sefid ve Aydın vilayetlerine gelen göçmenlerin bir kısmının bu bölgeye iskânı düşünüldü (19 Mart 1899)¹². Bu günlerde İzmir ve civarına gelen göçmenlerin sayısı 12.000'i aşmıştı. Dolayısıyla Aydın Vilayeti'nin ihtiyaçları günden güne artıyordu. Maliye Nezareti'nden verilen 500.000 kuruşluk göçmen tahsisatından 20.000 kuruş daha üç aylık harcamalar için Aydın'a havale edildi. Bingazi ve Derne'de incelemeler yapılırken, göçmenlerin şimdilik 5.000 haneye yakın iskâna uygun olan Konya Vilayeti'ne nakledilmesi 16 Mart 1899'da Muhacirîn-i

¹¹ BOA, *İrade, Girit*, nr. 1366.

¹² BOA, *İrade, Girit*, nr. 1360, 1361.

İslamiye Komisyon-ı Alî'since bildirildi¹³. 1899 Haziran'ında İzmir'e gelen göçmen miktarı 20.000'ne ulaşmıştı. Doğup büyüdüğü yerleri terk etmek zorunda kalan Girit göçmenleri üzüntü ve uyumsuzluk gösteriyordu. Aydın Vilayeti, göçmenlerin sahil boyunca yerleştirilmesini sakıncalı buluyordu. Bu sebeple muhacirlerin dengeli olarak Anadolu'daki vilayetlere sevk ve iskânlarını öneriyordu. Bundan sonra gelecek Giritli göçmenler de doğrudan tespit edilecek, iskân merkezlerine gönderilecekti.

Aydın Vilayeti'ndeki mevcut göçmenler aşağıdaki yer ve miktarlarda iskân edilecekti:¹⁴

Adana:	3.000
Ankara:	4.000
Konya:	3.000
Suriye:	1.000
Beyrut:	1.000
Bingazi:	5.000
Halep:	2.000
Karahisar-ı Sahip:	1.000
Aydın:	+1.795
Toplam:	21.795

Giritli göçmenlerin sevk ve iskânı işlerini takip etmek üzere askeri maaşı kadar ilave maaş ve harcırahla Bab-ı Askerî Levazım Dairesi azasından Ferik Haydar Paşa, özel memur olarak atandı. Göçmen iskân edilecek mahallerde birer İskân-ı Muhacirîn Komisyonu teşkil olunacaktı. İstanbul'dan da bu işlerin yapılabilmesi için “erbâb-ı rûyet” ve iktidardan birer zat tayin edilerek, adı geçen komisyonlara katılacaklar, sevkîyatın düzenli

¹³ BOA, *İrade, Girit*, nr. 1362; *İrade, Dahiliye* nr. R 1312/53; Bingazi'de Suse bölgesine yerleştirilen Girit göçmenlerinin urban tarafından rahatsız edilmeleri üzerine bazı kabile şeyhleri çağırılarak göçmenleri rahatsız etmemeleri konusunda uyarıldılar (BOA, *Yıldız Mütenevvi [Y. MTV.]*, nr. 308/195).

¹⁴ BOA, *İrade, Girit* nr. 1363, lef 1.

ve hızlı yapılması sağlanacaktı. Girit göçmenlerini iskân edecek komisyonlara tayin edilen kişiler şunlardır:¹⁵

- Süleyman Efendi (Siirt Mutasarrıflığı'ndan ayrılmış)
- Hakkı Efendi (Divaniye Mutasarrıflığı'ndan ayrılmış)
- Refik Efendi (Preveze Mutasarrıflığı'ndan ayrılmış)
- Reşad Bey (Hudeyde Mutasarrıflığı'ndan ayrılmış)
- Rasih Efendi (Bayezid Mutasarrıflığı'ndan ayrılmış)
- Celâl Bey (Hicaz Mektupçuluğu'ndan ayrılmış)
- Muhiddin Efendi (Hüdavendigâr Mektupçuluğu'ndan ayrılmış)
- Nuri Efendi (Yemen Mektupçuluğu'ndan ayrılmış)
- Subhi Bey (Bağdad Mektupçuluğu'ndan ayrılmış)

Bu bürokratlardan mutasarrıflık yapmış olanlardan mazuliyet maaşı olmayanlara 5000, mektupçuluk etmiş mazuliyet maaşı olmayanlara 4000 kuruş aylık ödenecekti. Maaşı olanların maaşı ise 4-5 bin kuruşa yükseltilecekti. Göçmenlerin sevk, iâşe ve iskânları için şimdilik hazineden 100.000 lira kaynak ayrıldı. Kara ve deniz yoluyla nakl ve sevk olunacak göçmenlerin nakliye vasıtaları çok önceden hazırlanacaktı. Girit'e bir memur gönderilecek, bu memur göç etmek isteyenleri önceden orada bulunan iane komisyonu vasıtasıyla Maarif Nezaretindeki iane komisyonuna bildirecekti. Dahiliye, Ticaret, Nafia, Maarif, Maliye Nezaretlerinin temsil edildiği İskân-ı Muhacirîn Komisyon-ı Âlî'si en üst kurul olarak göç işlerini merkezde takip edecekti. Bu arada İstanbul'a çeşitli yollarla gelen 1200 kadar Giritli göçmenin perişan ve işsiz durumda şehirde dolaşması uygun görülmediğinden bunların da kararlaştırılan yerlerden Karahisar-ı Sahip Sancağına gönderilmesi emredildi¹⁶. Aydın vilayetine yerleştirilmelerine karar verilen ve mesken tedarik edemeyen 1795 göçmen için 300 hanenin inşasına başlandı¹⁷.

¹⁵ *Aym vesika*, lef 2.

¹⁶ *Aym vesika*, lef 3.

¹⁷ N. İpek, *aynı makale*, s.204.

Bir gün sonra çıkan padişah iradesinde göçmenlerin iskân edilecekleri mahallerde kurulacak köy ve kasabaların düzenli, sağlığa uygun olması isteniyordu. İnşa edilecek evlerin resimleri padişah tarafından görülecekti. Hanelerin gayet güzel, sağlıklı, fen kurallarına uygun, mümkün mertebe ucuz olmasına dikkat edilecekti. Her kasaba ve köyde gereği kadar mektep ve camiler inşa edilmesi gerekiyordu. İnşaat için gerekli malzeme iskân edilecek mahallerden temin edilecekti. İnşaatlar kış gelmeden bitirilecek, göçmenlere gerekli olan zahire, hayvan dahi sağlanacaktı. Girit göçmenleri bazı benzerleri gibi yalnızca sevkıyatla bırakılmayacak iaşeleri ve iskânları temin edilecekti. Hatta 1900 senesi yaz mevsimine kadar Girit göçmenlerinin kendi kendilerine yetecek hale gelmeleri için gereken tedbirler alınacaktı¹⁸. Nitekim işlere hemen başlandığı tespit edilmektedir. Antalya'da bulunan Girit Muhacirlerine yapılacak evlerde kullanılacak her çeşit kerestenin orman resminden istisnasına karar verildi¹⁹. Antalya'da göçmenlerin iskan edildiği mahalleye Ümranü'l-Hamid, Çakallık mevkiinde kurulan köye Mamüretü'l-Hamid adı verildi. 1901 yılında kurulan Perge Harabeleri yakınında kurulan İhsaniye adlı köye 66 hane Giritli göçmen ailesi yerleştirildi²⁰.

5 Ekim 1908'de Girit Meclisi, adanın Yunanistan'a bağlandığını ilan etti. Osmanlı Devleti bu ilhaka karşı çıktığı gibi büyük devletler de Bosna-Hersek ve Bulgaristan bunalımlarının sürmekte olduğu sırada yeni bir meselenin daha çıkmasını istemediklerinden bu oldu bittiyi tanımadılar. Bununla beraber İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya, Girit adasında bulunan askerlerini geri çekmeye karar verdiler. Osmanlı Devleti ise 30 Mart ve 27 Haziran 1909'da bu devletlere baş vurarak askerlerin tahliyesini geri bırakmalarını istedi. Bu istek kabul edilmedi. Büyük devletler adadan çekildikten sonra Müslümanların emniyet altında olacaklarına dair Girit Hükümeti'nden teminat alınca Temmuz 1909'da adayı boşaltmaya başladılar. Ancak çekilme adayı tamamıyla boşaltma anlamına gelmiyordu. Bundan sonra her

¹⁸ BOA, *İrade, Girit*, nr.1363, lef 2.

¹⁹ BOA, *Şurâ-yı Devlet*, nr. 591/10.

²⁰ Muhammet Güçlü, *XX. yüzyılın İlk Yarısında Antalya*, Antalya 1997, s. 41.

devlet Suda Limanı'nda bir gemi bulunduracaktı. Bu gemilerin görevi adada Osmanlı egemenliğinin bir simgesi olan bayrağı korumak olacaktı. Girit Meclisi'nin aldığı karar adadaki Müslümanları son derece kritik bir duruma düşürdü. Müslüman ahalinin can, mal ve ırzlarının muhafazası dört devletin kefaletine bağlı olduğu halde ahaliye yapılan tecavüz ve taarruzlar devletlerin taahhütlerine ve insaniyete uygun değildi. Osmanlı Devleti, ahalinin ve hukukunun korunması için ilgili devletlerin sefaretlerini uyarıyordu²¹. Hariciye Nezareti İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey'i bu konuda bilgilendirerek, Kandiye Sancağı'ndaki köylerde bazı Müslümanların hakarete uğradıkları ve mallarının yağma edildiği hatırlatıldı. Grey, bu konularda hiç bir bilgisi olmadığını söyledi. Hemen gerekli tedbirlerin alınacağını da ilave etti²². Adadaki endişe verici gelişmeler ve büyük devletlerin Müslümanları korumaması Anadolu'ya yeni göçlerin yapılmasına zemin hazırladı. 1908'de Girit adasından gelen Müslümanların bir kısmı Antalya'da Şarmpol mevkiinde Hamidiye (Osmaniye) adlı bir mahalle kurdular. Mahallede inşa edilen camiye Reşadiye, mektebe Meşrutiyet adları verildi²³. Adadan gelen Müslümanlar tarafından bu şehirde kurulan diğer bir yer de Girit muhacirleri mahallesidir. 1909 yılında bu mahalleye yapılan okul ve camiye gereken kereste mirî ormandan ücretsiz olarak verilmiştir.²⁴ Girit'teki Türklerin katledilmesi, Babıali'nin olaylar karşısında çaresiz kalışı, halk arasında Yunan aleyhtarlığını güçlendirmiştir²⁵. Yunanlıların adım adım Girit'i ele geçirmeleri karşısında Babıali, halkın bu konudaki hassasiyetini de kullanarak, Yunanlılara karşı genel bir boykot ilan etti (Mayıs 1910)²⁶. Yunan mallarını boykot için halk tarafından boykot heyetleri kurulmuştu. Yunan bandırası taşıyan gemilere kömür verilmiyor, malları karaya çıkartılmıyordu. Boykotajın siyasî, ticarî teşebbüslere zarar ver-

²¹ BOA, *YMTV*, nr.525/120.

²² BOA, *Yıldız Arşivi Hususi (YA.Hus.)* nr.525/138; 525/143.

²³ M.Güçlü, *aym eser*, s.41.

²⁴ BOA, *Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Kalemi (DH.MUI.)*, nr. 5-1/50.

²⁵ BOA, *DH.MUI.*, nr. 16-2/26.

²⁶ BOA, *DH.MUI.*, nr. 102-2/17.

mesi ve büyük devletlerin baskısı sonucu fazla sürdürülemediği açıktı. Babıali boykotun dahildeki Hıristiyanlara karşı bir kötü harekete de sebep olabileceğinden çekiniyordu. Yunanlılar ise boykotu delmenin yolunu bulmakta gecikmediler. Nitekim her zaman kendilerini himaye eden Avrupalı devletlerin yardımıyla taşıdıkları emtiaların İngiliz, Fransız, Avusturya gibi devletlere ait olduklarını iddia ettiler. Osmanlı Devleti üzerindeki siyasî baskı artınca boykot kararı kaldırılmak zorunda kalınmıştır.²⁷ Bu cümleden olarak Antalya'da esnafı boykota teşvik eden Girit muhacirleri hakkında kanuni muamelelerin yapılacağı duyuruldu²⁸. Adana ve Suriye vilayetlerinde boykot cemiyetinin reisleri çağırılarak boykottan vazgeçmeleri konusunda uyarıldılar²⁹.

Osmanlı hükûmeti tekrar hızlanan Girit Müslümanlarının göçünü engellemek için çeşitli önlemler almaya çalışıyordu. Zira adadaki Müslüman varlığı giderek yok olmaktaydı. Girit adasında 1821 yılında 129.000 Hıristiyan, 160.000 Müslüman; 1876'da 95.746 Müslüman, 135.780 Hıristiyan, 4 Haziran 1900'deki sayımda Ada'da 269.319 Hıristiyan'a mukabil 33.496 Müslüman yaşamaktayken, 1911 yılındaki sayımda Ada'da 27.852 Müslüman, 307.812 Hıristiyan (Rum) bulunuyordu. Bu sayımlara göre adadaki Rum nüfus artarken Türk nüfusu hızla azalmaktaydı. Bu da iki sayım arasındaki 11 senede Türk nüfusunun önemli bir oranının göç ettiğini göstermektedir³⁰.

Girit'ten Anadolu'ya göç eden Müslümanların yaşamlarının temini için Osmanlı Devleti çeşitli önlemler aldı. Özellikle göç eden memurların emeklilik ve sosyal hakları sağlanmaya gayret edildi. Çeşitli yerlerde Giritli ihtiyaç sahibi Müslümanlar için yardımlar toplandı ve bu amaçla İzmir'de bir iane komisyonu oluşturuldu. Öte yandan 1910 yılında Girit'ten göç eden fakir Müslüman çocuklarının öğrenimini sağlamak amacıyla "Giritliler

²⁷ BOA, *DH.MUİ.*, nr. 108-1/9.

²⁸ BOA, *DH.MUİ.*, nr. 105/2.

²⁹ BOA, *DH.MUİ.*, nr. 102-2/17

³⁰ A. Nükhet Adıyeke, "Türk Basını'nda Girit'in Yunanistan'a Katılması (1908-1913)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sayı: 1 (İzmir 1991), s. 60-61.

Maarif-perver Cemiyeti” adı altında İzmir'de bir cemiyet kuruldu. Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti 9 Haziran 1910 tarihinde yayınladığı kararnameyle Girit muhtaçlarına yardım edilmesi ve Girit adı verilecek bir zırhlısı alınmasını sağlamak amacıyla zenginleri yardıma çağırdı³¹.

Birinci Balkan Savaşı sonrası toplanan Londra Konferansı'nda 6 Ocak 1913 günü Türk delegeleri, Osmanlı Devleti'nin Girit adası üzerindeki bütün haklarından vazgeçebileceğini bildirmişler, ancak bunu öteki Ege adalarının Osmanlı'da kalması şartına bağlamışlardı. 30 Mayıs 1913'te imzalanan Londra Barış Antlaşması Girit sorununu tamamen çözümlendi. Osmanlı Devleti, bu ada üzerindeki bütün egemenlik haklarından kesinlikle vazgeçiyordu. 14 Aralık 1913 günü Yunan kralı, Girit adasına Yunan bayrağını çekerek adanın Yunanistan'a ilhakını dünyaya ilan etti. Adada kalan Giritli Müslümanlar 1924 yılındaki mübadele ile büyük ölçüde Türkiye'ye göç ettiler³².

³¹ Bu cemiyetin adadaki faaliyetleri için bk. Selahattin Özçelik, *Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Ankara 1997, (Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora tezi), s. 119-125.

³² Adadaki Müslümanların hukukî durumu için bk. A. N. Adıyeye, *aynı makale*, s. 68-70.

EK: 1

Aydın Vilayeti'nde Bulunan Girid Muhacirleri Eytâm ve Erâmiline Dair Talimat Müsveddesidir³³:

Birinci bend: Aydın Vilayetine hicret eden Girid muhadderât-ı İslamiyesi'nden yetim kızlarla dul kadınların muhafaza-i iffet ve hayatları muktezî olduğundan bâirade-i seniyye-i hazret-i şehriyârî İzmir'de müteşekkil sevk-i muhacirîn komisyonu tarafından merkûmelerin hüviyet ve ahval-i hususiyeleri bade't-tahkik atîde münderic suver ve tedabir vechile îvâ ve erfahları esbabına tevessül olunacaktır.

İkinci bend: Vilayet-i müşarû'n-ileyha dahilinde bulunan merkûmelerin esamisi mezkûr komisyon tarafından bir defter-i mahsusa kayd ve sebt olunduktan sonra her birinin yedine isim ve lakabını ve pederinin ismiyle sin ve müvellede ve mahall-i ikametini mübeyyin ve komisyonun mühriyle memhûr pulsuz bir ilm ü haber ita ve bu ilm u haber üzerine sıra numarası vaz' olunacaktır.

Üçüncü bend: Merkûmelerin îvâ ve erfahları evvela 14 yaşını ikmâl etmemiş olan kızların evladlık olarak atîde ta'dad olunan şerâiti câmi' taliblerine tevdi' saniyen 14 yaşından yukarı bulunan bâkirlerine sin ve hâli evlenmeye müsaid olan dul kadınlar hükûmet-i seniyye masrafiyla mücerred kalan Girid Muhacirîn-i İslâmiyesi'nin te'ehhüle layık olanlarıyla veyahud diğer eşhâs ile tezvîcleri, sâlisin sin ve hâlleri evlenmeye müsâ'id olmadığı halde îfa-yı hidmete muktedire bulunanların İslâm ailelerine hizmetçilikle tevzi'leri, râbi'en hidmetcilik etmeğe gayr-ı muktedir, alîl ve müsinn kadınların muhacirîne mahsus iane pulu bedelatiyla iâşe ve infakları hâmisin agûştâ büyütölmeye muhtac olan sabi gayr-ı mümeyyizlere sahip olanlar sabilerinin adedine göre şehri 30 kuruştan 50 kuruşa kadar sadaka-i ser-me'âli-efser hazret-i tacdâri olarak bir ma'âşa mazhar olmaları, sadisen erkek çocukların leyli ve nehâri sanâyi' mekteb-i saireye kayd ve kabulleri suretiyle temin olunur.

Dördüncü bend: Ondört yaşını ikmal etmemiş olan sabiye-i mümeyyize ve mürâhakaları evladlık suretiyle yanlarına almak isteyüb, bâ-istid'a komisyon riyasetine müracaat edenlerden münasib olanlara öteden beri câri olduğu vechle o makule çocuklar bâ-hüccet-i şer'iyeye teslim olunacaktır.

³³ BOA, *İrade Girid*, nr. 1366

Beşinci bend: Evladlık suretiyle taliblerine tevdi' kılınan yetim ve yetimelerin halini tahkik ve inde'l-icab diğerlerine tevdi' etmek Dersaadet'te ise Şehremâneti'ne ve vilayette ise memurin-i mülkiyeye aid olacaktır.

Altıncı bend: Evlendirilecek olan anifü'z-zıkr kız ve dul kadınların cihaz ve masarîf-ı zaruriyeleri mezkûr komisyon tarafından bi't-takdir pul bedelâtından mezkûr komisyon marifetiyle levazım-ı zaruriyeleri iştirâ ve istihzâr olunarak tenkîh ve tezvîc olunacaklardır.

Yedinci bend: Mezkûr komisyon defter-i mahsûsunda mukayyed olup yedlerine ilm u haber ita kılınmış olan muhadderât-ı merkûmeden kendi kendilerine meşrû bir çâre-i ma'îşet buldukları veyahud suret-i meşru'ada tezevvücleri vuku bulduğu takdirde keyfiyet defter-i mezkûre kayd ve işaret olunacaktır.

Sekizinci bend: Komisyon marifetiyle tezvîc edilecek muhadderât-ı merkûmenin yedlerinde bulunan ilm u haberler istirdâd olunacağı gibi evladlık suretiyle taliblerine tevdi' olunanlar için bâlâda beyân olunduğu vechle komisyona ita ve ibrâz olunacak istida'anâmelerle senedât-ı muhacirîn komisyonu nezdinde mahfûz kalacaktır. Dokuzuncu bend: Bâlâda beyân olunan eytâm ve erâmilin işbu talimat vechle kamilen İzmir'de kâbil olamadığı halde mülhakat-ı vilayete veya İslam sâkin olan diğer vilayetler ve muhâfaza-i ırzları için yanlarına mutemed adamlar terfik ve yol masrafları tesviye edilerek ve vali ve mutasarrıflara buyuruldukları yazılarak izân edilecek ve oralarca ber-minvâl-i muharrer îvâları esbâbı istihzâr edilecektir. Fî 26 Şevval 317 ve fi 14 Şubat 315.

"Immigration From Crete to Asia Minor (1821-1924)"

Abstract

The Island of Crete was conquered by the Ottomans in 1699. Right after the conquest the Turks were settled in the island. A long period of peaceful coexistence of Greeks and Turks continued until the Greek revolt in 1821. As a result of the pressure from the Greeks, the Turks of the island began a gradual immigration into Anatolia, a process continued almost a century. This article examines the settlement process with its problems, such as their adaptation to a new homeland.

Keywords:

Crete, Muslim, immigration, Turks, Anatolia, Ottoman Empire, Greeks